

Міжнародна наукова конференція «Львівському Апостолу - 425»

У Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського 25 - 26 травня 1999 р. відбулася міжнародна наукова конференція, приурочена до традиційних Днів слов'янської писемності в Україні - «Львівському Апостолу - 425». Організатори форуму: НАН України, НБУВ, Український комітет славістів (УКС), Рада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академії наук - членів Міжнародної асоціації академії наук, Асоціація бібліотек України.

У конференції взяли участь: віцепрем'єр-міністр України, акад. НАН України Валерій Смолій, заступник міністра культури та мистецтв України Володимир Рожок, віце-президент НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, акад. НАН України Іван Курас, голова УКС, акад. НАН України Віталій Русанівський, заввідділом історичного краєзнавства Інституту історії України НАН України, акад. НАН України Петро Тронько, ректор Української академії друкарства, д.і.н. Степан Гунько, директор Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського, чл.-кор. НАН України Павло Сохань та його заступник по Львівському відділенню Інституту, д.і.н. Ярослав Дашкевич, голова Української ономастичної комісії, заввідділом германських, балтійських і слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України чл.-кор. НАН України Анатолій Непокупний, представники близького зарубіжжя, зокрема радник Посольства Російської Федерації в Україні Гліб Вишинський, співробітники Бібліотеки Академії наук Росії; члени Британської Ради (Велика Британія), працівники Посольства США в Україні, університету Ватерлоо (Кана-

да); чимало провідних науковців академічних установ (інститутів - історії України, літератури ім.Т.Г.Шевченка, проблем матеріалознавства, мовознавства ім.О.О.Потебні, української мови, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського, Українського мовно-інформаційного фонду, Українського державного інституту архівної справи і документознавства); музеїв України - Національного заповідника «Софія Київська», Національного музею (Львів), Національного музею літератури (Київ), Державного музею книги і друкарства України, Музею історії Києва; Центрального державного історичного архіву України (Київ), представники Міжнародного фонду «Відродження», Української бібліотечної асоціації,

Ольга Ахова, керівник - Наталія Захарова), демонструвалася електронна копія примірника львівського Апостола (ініціатор і виконавець ідеї - Центр бібліотечно-інформаційних технологій, керівник - к.т.н. Л.Костенко).

На конференцію було винесено такі питання: роль Івана Федоровича (Федорова) в розвитку друкарської справи в Україні, його першодруки, осередки книговидавництва в Україні XVII - XVIII ст.; стародруки, зокрема кириличні, їх історія, опис та бібліографування, художнє оформлення, створення електронних каталогів стародруків, репертуар українських стародрукованих видань, реставрація та консервація давніх книжок, їх облік та збереження, традиції книгописання та стародрукованої книжності,

Зліва направо у першому ряду: чл.-кор. НАН України Павло Сохань, акад. НАН України Іван Курас, акад. НАН України Олексій Онищенко, акад. НАН України Валерій Смолій; у другому ряду: голова ГАУ Руслан Пиріг.

Правового центру Української наукової асоціації; провідних бібліотек України: НБУВ, Львівської наукової ім.В.Стефаника НАН України, Національної парламентської, Одеської державної ім.М.Горького, Державної історичної, Центральної міської ім.Лесі Українки (Київ), Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І.Франка, Державної наукової медичної, Наукової бібліотеки Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Усього було зареєстровано понад 230 учасників. Конференція працювала в пленарному та секційному режимах, відбувся семінар-практикум з питань ідентифікації та реставрації стародруків, експонувалася багата книжкова виставка, присвячена історії вітчизняного друкарства (виконавець - головний бібліотекар Культурно-просвітницького центру НБУВ

персоналії дослідників першодруків.

Працювали три секції: «Дослідження українських стародруків» (наукові керівники: к.ф.н. Вікторія Колосова та заввідділом стародруків і рідкісних видань НБУВ, к.і.н. Галина Ковальчук, учений секретар Наталія Бондар); «Традиції української книжності (від рукописів до сьогодення)» (наукові керівники: письменник, лауреат Державної премії ім.Т.Г.Шевченка та інших престижних премій В.Шевчук, зав.науково-видавничим відділом НБУВ, к.і.н. Наталія Солонська, учений секретар Оксана Боляк); «Колекції стародруків та їх введення в науковий і культурний обіг» (наукові керівники: директор Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського, чл.-кор. НАН України П.Сохань, заввідділом стародруків ЛНБ ім.В.Стефаника, к.і.н. Ольга Коло-

совська, вчений секретар к. філос. н. П.Голобуцький).

Учасники форуму отримали робочий варіант «Рекомендацій конференції» з метою внесення своїх пропозицій. Фахівці зацікавлено та активно працювали на секціях і внесли ряд конструктивних пропозицій, більшість з яких враховано в підсумковому документі (друкується в цьому номері «Бібліотечного вісника» на другій сторінці обкладинки).

Конференцію «Львівському Апостолу - 425» проведено з ініціативи Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Підкреслимо, що нинішнє зібрання можна повною мірою вважати традиційним для нашої Бібліотеки. Річ у тім, що 10 червня 1963 р. Державна публічна бібліотека АН УРСР (так тоді називалася НБУВ) провела наукову конференцію з нагоди 400-річчя московського Апостола І.Федорова. Захід готувався за постановою бюро Секції суспільних наук АН УРСР від 9 травня 1963 р., в якій зазначалося, що ДПБ АН УРСР готує наукову сесію з участю провідних учених-книгознавців республіки.

Нині можна порівняти наповненість і масштабність заходів, простежити їх спільне та відмінне.

Конференція 1963 р. була доволі представницькою, оскільки в ній взяли участь співробітники багатьох установ АН УРСР, бібліотек, книговидавництв, книжкової торгівлі з різних міст СРСР. Спрямованість заходу була принципово іншою, ніж у 1999 р. І в цьому вбачається тенденція та прикмета нинішнього часу, часу незалежної України, націленість інтелігенції, передових кіл суспільства на піднесення і розвиток української книги.

36 років тому на конференції з доповідями виступили: чл.-кор. АН СРСР Олександр Сидоров (Москва), директор ДПБ АН УРСР Віктор Дончак, д.ф.н. Олексій Дей.

На жаль, виступи дослідників неопубліковані, а з цими матеріалами й сьогодні було б цікаво ознайомитися.

Конференція 1963 р. знаменна тим, що на ній відомий учений П.М.Попов запропонував створити в Києві Музей української книги, що було підтримано науковою громадськістю й урядом УРСР. Невдовзі ідею було втілено в життя.

Те, що через понад тридцять років наша Бібліотека знову звертається до постаті Івана Федоровича, нам видається вельми позитивною прикметою. Це свідчить про спадковість наукових ідей,

досліджень, взагалі про неперервність наукового процесу.

Особистості першодрукаря присвячено чимало наукової, популярної, навіть художньої літератури. Але кожне наступне покоління дослідників робить нові відкриття, здійснює нові розвідки, доходить нових висновків, залучаючи нові історичні документи. Інколи ці висновки на грані відкриттів. Отже, інтерес до періоду початку друкування не згасає.

Іван Огієнко підкреслював: «Докладне вивчення історії нашого друкарства має для нас, українців, велике значення, бо якраз воно особливо яскраво підкреслює стан нашої культури, якраз воно показує, якими культурними були ми в старовину. Стан нашого давнього друкарства давав нам тоді повну змогу не тільки займати почесне місце серед цілого слов'янського світу, але й дорівнюватися технікою своїх видань культурним народам Європи» (Історія українського друкарства. - К., 1994. - С. 34).

Винахід книгодрукування - не тільки новий виток цивілізації, не просто перехід від уже звичної рукописної книги до друкованої, це кардинальна зміна і політична, й економічна, й культурна, і духовна, зміна виробничої бази, перебудова людської психології.

Для таких земель, як Україна, це перетворення мало особливе значення, оскільки відкривало горизонт для піднесення національного процесу, створювало реальні можливості захисту рідної мови, а це - перспектива, тоді хоч і далекої, але державності.

Відлік московського книгодрукування ведеться від 1564 р., від першої точно датованої книги в Росії - Апостола, який І.Федоров та П.Мстиславець друкували від 19.III.1563 до 1.III.1564 р.

Протягом десятиріч у Росії, Білорусі, Україні використовувалася федорівська друкарська техніка.

Шрифт московського Апостола розроблено на підґрунті російського півуставу. Ретельно вивіреним текст відрізняється оригінальністю орнаментального оформлення. Книга розпочинається зображенням апостола Луки. У стародрукованому стилі виконано заставки та ініціали (на чорному тлі - білі окантовані гілки з плодами). Папір формату - F^o.

До сьогодні відомо понад 60 примірників московського Апостола, які зберігаються в різних бібліотеках світу. В Україні маємо: в НБУВ, у ЛНБ ім.В.Стефаника і львівському Музеї українського мистецтва.

У Москві І.Федоров та П.Мстиславець ще надрукували «Часовник» (існу-

вало два його видання). Одразу після завершення роботи над ним друкарі виїхали з Москви до Заблудова, де в 1567 - 1568 рр. Федоров закладає друкарню.

17 березня 1569 р. побачила світ їхня праця Євангеліє Учительное, а 23 березня 1570 р. - Псалтир.

І в заблудівському Євангелії, а пізніше у львівському Апостолі ми бачимо той самий московський шрифт. Напевне, друкарі вивезли з собою неважкі матриці, деякі дошки.

У 1572 р. Федорович відбуває до Львова, де на Підзамчі засновує друкарню. 25 лютого 1573 р. він починає друкувати Апостол, роботу над яким завершує 1574 р.

«При подібності шрифту, орнаменту, набору та верстання, - зауважував С.Маслов у праці «Українська друкована книга XVI - XVIII вв.», - львівське видання відрізняється від московського додатковими статтями з початку та в кінці книги. У виданні 1574 р. уміщено, між іншим, «Повість, откуда начася и како съвершился друкарня сія».

Вихід львівського Апостола мав історичне, доленосне значення для розвитку суспільно-політичного життя, культури, освіти українського народу.

Друга книга, яку Федорович надрукував у Львові, - навчальний «Буквар», відомий ще під назвою «Грамматика». У післямові він звертається до українського народу, котрий прийняв його: «Возлюблений честний християнський рускій народе, греческаго закона».

Далі - острозький період діяльності Федоровича. З 1577 р. функціонує заснована ним друкарня, розпочинається складання Біблії.

Острозька друкарня під покровительством відомого українського мецената Костянтина Острозького проіснувала понад 36 років, випустивши більше 22 книжок, серед них - знамениту Острозьку Біблію (1580 - 1581).

«Українському народові випала велика честь і заслуга - дати слов'янству першу повну друковану Біблію, - підкреслював Іван Огієнко. - <...> Остріжська Біблія лягла в основу теї Біблії, якої вживає весь православний слов'янський світ» (Історія українського друкарства. - С.197).

У 1569 р. згідно з Люблінською унією, польський король Сігізмунд II Август приєднує своїм універсалом до новоствореної Речі Посполитої - Волинське, Київське і Брацлавське воєводства. Посилюється національне і соціальне гноблення, всі свої зусилля вер-

хівка спрямовує на полонізацію та окатоличення українського населення. Для цього свідомо використовується й реформа юліанського календаря. Запровадження його в Україні означало й святкування відповідних подій католицької церкви, що теж сприяло б прискоренню полонізації українців. І.Федоров, на протигагу цій політиці, видруковує календарний трактат А.Римші для слухачів Острозької школи. Це, нагадаємо, 12 двовіршів. У творі, написаному тодішньою літературною мовою, подано основні події християнської церкви у хронологічних межах літочислення (одна подія протягом місяця). Свою мету - відстояти прийняте літочислення від тиску католицизму - це видання цілком виконало.

У 1582 р. друкар повернувся до Львова. В тріумфі слави, але в бідності й нерозумінні, без фінансової підтримки з боку місцевої влади, у відчаї закінчує свій життєвий шлях визначний діяч освіти й культури, редактор, чий доробок належить не тільки двом народам - російському й українському, а й усьому людству, - Іван Федорович. Його друкарню з обладнанням та 140 книгами було дешево продано І.Якубовичу.

Видання І.Федоровича створили могутню платформу для майбутнього розвитку української друкарської справи. Починання першодрукаря продовжило львівське братство, постали друкарні в Стратині, Крилосі, Почаєві, свою позитивну просвітницьку роль відіграли мандрівні друкарні.

Виникають друкарні в інших містах. Видаються вже не тільки книги для церковного вжитку. Дедалі більше з'являється світських видань.

Нова сторінка нашого вітчизняного книгодрукування пов'язана з Києвом. Тут, у друкарні Києво-Печерської лаври (1627) видається серед інших «Лексикон словеноросскій, и имен толькованіе» - словник, який мав непересічне значення для розвитку слов'янської лексикографії; 1659 р. побачила світ збірка промов «Ключ разумения» І.Галатовського; 1674 р. - видається «Синопис», що було свідченням розвитку історичної думки в Україні.

На зміну кириличному шрифту приходять графський. Тож історія українського книгодрукування - багата, цікава - потребує подальшого ретельного вивчення в кращих традиціях української історичної та книгознавчої школи.

Щира зацікавленість і надзвичайна активність учасників форуму «Львівському Апостолу - 425» підтвердили акту-

Виступає віце-прем'єр-міністр України, акад. НАН України Валерій Смолий

альність обраної для обговорення теми. Були запропоновані нові дослідження, цікаві думки, ідеї, пропозиції.

З ґрунтовними науковими доповідями виступили академіки НАН України Іван Курас - «Українські першодруки в дослідженнях вітчизняних учених» та Віталій Русанівський - «Четвероєвангеліє 1569 року і Крехівський Апостол 60-х років», чл.-кор. НАН України Павло Сохань - «Кирило-мефодіївські традиції та їх вплив на початок книгодрукування в Україні». Своєю актуальністю і проблемністю привернула увагу доповідь ректора Української академії друкарства Степана Гунька - «Доля українських рукописних і стародрукованих книг та можливість повернення їх в Україну». Науковою новизною та оригінальністю теми відрізнялася доповідь чл.-кор. НАН України, відомого спеціаліста в галузі романо-германського мовознавства Анатолія Непокупного «Київська Русь і назви книги в Балтії». Як завжди знайшов свій незвичний ракурс на проблему відомий український історик Ярослав Дашкевич - «За українським взірцем: вірменське книгодрукування у Львові в першій половині ХУІІІ ст.». К.ф.н. Вікторія Колосова розповіла про післямову Івана Федорова до львівського Апостола 1574 р. в аспекті кирило-мефодіївських традицій.

Радник з питань культури і преси при Посольстві США в Україні Мері Крюгер свою доповідь «Майбутнє книги та інформації: досвід США» читала гарною українською мовою.

«Інформаційний центр Посольства США в Україні», - підкреслила п.Мері, - із задоволенням поділиться своїм досвідом і співпрацюватиме з вами, українськими бібліотекарями, в справі приєднання до великого проекту ХХІ ст.: створен-

ня глобальної інформаційної інфраструктури».

У роботі першої секції взяло участь 12 осіб, виступило з доповідями шість.

Дискусію викликав виступ к.ф.н., с.н.с. Інституту української мови НАН України Інни Чепіги «Роль передмов та післямов до українських стародруків у виробленні української друкарської термінології». Дослідивши цілий ряд передмов і післямов вітчизняних стародрукованих видань, доповідачка на конкретних прикладах простежила походження й становлення друкарських термінів, підкресливши живий характер мови цих текстів, на відміну від канонічних основних текстів стародруків. З питаннями, доповненнями, пропозиціями виступили В.Колосова, А.Непокупний, М.Шамрай, В.Стасенко. Було запропоновано підготувати спільними зусиллями різних заінтересованих установ і наступного року провести книгознавчі читання, присвячені означеній темі, де будуть розглянуті не лише мовознавчі, а й інші аспекти таких винятково цікавих текстів, якими є передмови та післямови рукописів і стародруків.

Привернув увагу присутніх виступ н.с. Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського Маргарити Шамрай «Кириличні видання ХVІ-ХVІІ ст. як об'єкт джерелознавства». Дослідниця вже багато років вивчає маргінальні записи на українських стародруках, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. Інститутом археографії заплановане видання даного дослідження, де будуть опубліковані, за археографічними правилами, найцікавіші записи історичного, філософського, літературно-критичного змісту, котрі є цінним джерелом для дослідження різних галузей тогочасного життя. Серед авторів рукописних заміток на форзацах та берегах книжок такі відомі історичні постаті, як Лазар Баранович, Іоаникій Галатовський, Йов Борецький, Антоній Радивиловський та ін. Учасники засідання запропонували М.Шамрай, не чекаючи закінчення роботи над темою, публікувати частини своєї праці на сторінках профільних видань.

Представниця Росії, к.і.н., м.н.с. Бібліотеки Академії наук Росії Анастасія Романова виступила з доповіддю «Трактати з хронології в острозьких виданнях ХVІ ст.». Зупинившись на відбитті полеміки православних книжників проти введення нового календаря серед православного населення Речі Посполитої у таких виданнях острозької друкарні двох останніх десятиріч

XVI ст., як «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького (1587), «Правила живота християнського» з «Псалтирі з возслідованієм» (1588), «Книжиця» в шести розділах і «Книжиця» в десяти розділах (1598) та ін., дослідниця переконливо довела, що ці твори суттєво вплинули на рукописну традицію російських календарно-хронологічних збірників XVII ст.

У доповіді аспіранта Львівської академії мистецтва В.Стасенка «Гравюри галицьких кирилических друків XVII-XVIII ст.» йшлося про порівняння зображень сцен Різдва, Благовістя та Успіння Богородиці. Промовець зупинився на символіко-алегоричних мотивах зображень, показав вплив тогочасного західного мистецтва на вітчизняних граверів. Виступ супроводжувався демонстрацією копій ілюстрацій з українських стародруків.

На секції передбачалося заслухати блок доповідей про дослідників історії українського друкарства - Григорія Івановича Коляду, Амбросія Семеновича Криловського, Дмитра Івановича Яворницького, Якіма Прокоповича Запаса, дослідників діяльності Івана Федорова і стародруків на Львівщині та ін. Брак часу не дозволив ознайомитися з усіма підготовленими матеріалами, проте виступ у цьому контексті аспірантки Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ірини Маги «Дослідження історії українського друкарства в творчому доробку В.О.Романовського» привернув увагу присутніх. Віктор Олександрович Романовський, як, власне, і Г.Коляда, А.Криловський, Д.Яворницький, не були істориками книги в класичному розумінні. Проте окремі їх праці безпосередньо стосувалися цих проблем.

І.Мага висвітлила якраз історико-книгознавчі праці відомого архівознавця В.Романовського - «Іван Федорович, його життя та діяльність», опубліковані в I томі «Трудів УНІК» і окремою відбиткою з них, а також статті у журналі «Бібліологічні вісті» - «Іван Федоров і друкарська справа на Волині в XVI ст.» (1924), «До історії папірень на Україні» (1926, № 2) тощо. Аспірантка виявила цікаві архівні матеріали стосовно життя та діяльності вченого, відповіла на численні питання присутніх щодо його біографії.

Останню доповідь «Особливості паперу львівського Апостола Івана Федорова» було проголошено к.т.н., завсектором технології консервації книг і рукописів НБУВ М.Омельченком. Виклавши історіографію питання, дослідник проаналізував розміри аркушів книги, їх

фізичний стан та склад паперової маси, з якої вони були виготовлені. Невеличку дискусію викликала характеристика доповідачем оправи примірників НБУВ та їх обрізів, точніше, висновків з цієї характеристики. У цілому виступ було сприйнято з інтересом.

Учасники секційного засідання обговорили та доповнили рекомендації конференції й схвально оцінили захід, підкресливши необхідність проведення в подальшому йому подібних.

На другій секції було зроблено вдалу спробу запровадити в її роботу т.зв. європейський варіант, коли після доповіді (вони були і наукові, і публіцистичні) або виступу проводиться широке обговорення, творча дискусія, задаються питання промовцю.

Особливий інтерес викликала доповідь Валерія Шевчука «Виховання української людини в другій половині XVI ст. (освітня система під впливом рукописної та друкованої книги)». Проблеми, порушені письменником, цілком переносяться на ґрунт нинішнього часу і є дороговказом для сучасних педагогів, гімназистів, ліцеїстів, школярів. Посилаючися на Юрія Рогатинця, В.Шевчук підкреслює: «Українці втратили державність через недостатнє впровадження саме національної системи освіти на православній основі». І доходить такого висновку: «Чужа школа знання дає, але української людини не виховує».

Думки знаменитого прозаїка де в чому співзвучні з висновками відомого українського історика к.і.н. Олени Дзюби, які вона висловила вже більше десяти років на сторінках «Українського історичного журналу» в статті «Передмови та післямови до стародруків як джерело вивчення історії освіти на Україні у другій половині XVI - першій половині XVII ст.». Так, вона звертається до слів Д.Наливайка, котрий підкреслював, що людина заслуговує на повагу не своїм походженням, а освітою та вихованням, вважав, що лише належне виховання та освіта молодого покоління можуть забезпечити спадкоємність духовних цінностей.

З доповіддю В.Шевчука, як і зі статтею О.Дзюби, бажано було б ознайомитися якомога ширшому колу і слухачів, і читачів. На жаль, на секції, крім заступника головного редактора журналу «Друкарство» А.Я.Слободяника, не було жодного представника ні радіо, ні засобів масової інформації, хоча порушувалися питання животрепетні для всього нашого суспільства: вони стосувалися загальних «хвороб» книгодрукування.

Заперечення з боку присутніх викли-

кало невіддале посилення Лесі Рєви на І.Огієнка, котрий, свого часу, закидав щодо обмалі досліджень і наукової літератури про І.Федорова, що ті, хто про нього писав, майже нічого нового про першодрукаря не додавали. Річ у тім, що Огієнко вже через кілька років опісля писав інше. А про велику кількість оригінальних досліджень свідчить, зокрема, журнал «Стара Україна» (1924, II - V), повністю присвячений творчості подвизника. Його авторами виступили видатні українські вчені, кожний з яких знайшов свій цікавий ракурс на постать Федоровича, та й сам Огієнко сказав нове слово про нього.

Може, занадто масштабно звучала тема доповіді В.П.Шерстюка - то більше пасує до великої монографії: «Діяльність Івана Федорова в контексті тисячоліття літописання та книжкової справи в Україні», однак інтерес викладача Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», проф., д.х.н. до порушуваних на конференції проблем свідчить про щирий інтерес української інтелігенції до питань нашої і старої, і сучасної книги.

Порадували своєю ретельною науковою підготовкою, академічністю доповіді молодих науковців: О.Овчаренка - «Патерик Печерський 1661 р. в національній художній традиції» (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України), аспірантів Української академії друкарства (Львів) Оксани Клименко - «Львівський Апостол і традиції національної букваристики», В.Дятлова - «Києво-Глинський монастир у стародруках та рукописах XVI - XVIII ст. (з фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського)». Ці доповіді викликали широке обговорення, перехресні запитання. Зокрема, конкретного визначення потребує поняття «букваристика». Який зміст вкладається в нього? Букваристика - нова наука чи вона як підгалузь входить в обсяг книгознавства, мовознавства, педагогіки? Отже, тут є тема для серйозних роздумів.

На жаль, з матеріальних причин (це гірка прикмета нашого часу) не змогла приїхати на конференцію н.с. відділу рукописів ЛНБ ім. В.Стефаніка Марія Кольбух і підготовлену нею доповідь «Житіє Феодосія Печерського в українській книжній традиції XVI - XVIII ст.» зачитала її колега, відомий спеціаліст у галузі стародрукованої книги Віра Фрис.

Підкреслимо, частина пропозицій і доповнень до проекту «Рекомендацій» збігалася, і тому ми виділимо тільки

оригінальні. Так, на другій секції було запропоновано розпочати розшуки і реконструкцію бібліотеки Ярослава Мудрого, створити бібліографічний покажчик «Україна та І.Федорович».

На третій секції виступило вісім дослідників. Її прикмета - своєрідна камерність, оскільки в основі доповідей - тема розкриття та оприлюднення фондів власних установ. Присутні дізналися про зміст масиву стародруків у фондах ДІБ України - (Ганна Загородня); про слов'янські інкунабули та палеотипи у фонді ОДНБ ім. М.Горького - (Валентина Райко); колекцію кирилических стародруків у бібліотеці Народного Дому у Львові - (к.і.н. Ольга Колосовська); про українську колекцію гражданського друку відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ - (к.і.н. Євгенія Рукавіцина); щодо кирилических стародруків XVI - XVIII ст. у збірці ЦДІАУ; про буковинсько-молдавські оправи XVI - XVII ст. з колекції Національного музею у Львові йшлося в доповіді Світлани Зінченко. За матеріалами фонду Києво-Печерської лаври в ЦДІАУ побудовано розвідку Світлани Кагамлик «Книговидавничі зв'язки українських земель у XVIII ст.»; П.Голобуцький розповів про маловідомий панегірик І.Мазепи від 1690 р.

Підсумки роботи секції підбив чл.-кор. НАН України П.Сохань.

Семінар-практикум з питань ідентифікації та опису стародруків відбувся у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ 26 травня 1999 р.

У його роботі взяло участь 46 осіб, які представляли 14 установ України та Росії, серед них: НБУВ, НПБУ, ДІБ, ЛНБ ім. В.Стефаніка, Наукова бібліотека ЛДУ ім. І.Франка, Наукова бібліотека Чернівецького держуніверситету ім. Ю.Федьковича, ОДНБ ім. М.Горького, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Національний музей у Львові, Українська академія друкарства, ЦДІАУ в м. Києві, Державний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, БАН Росії (С.-Петербург).

Метою семінару був обмін досвідом та методичні поради співробітникам відділів стародрукованих видань бібліотек, музеїв, архівів, які займаються атрибуцією і науковим описом стародруків. Звідси і форма виступів, й численні запитання учасників та обмін думками мали практичний характер і проходили в демократичній обстановці.

Науковий співробітник ЛНБ ім. В.Стефаніка Віра Фрис на конкретних прикладах пояснювала специфічні момен-

Виступає професор університету Ватерлоо (Канада) Іван Яворський

ти при описі стародруків, скажімо, визначення аркушевої формули при різній пагінації та фоліації, сигнатури. Особливу увагу доповідачка приділила методиці атрибуції дефектних кирилических видань, детально пояснивши принципи цієї роботи за допомогою рекомендацій завідділом рідкісної книги Російської державної бібліотеки Олександри Гусєвої «Ідентифікація екземплярів українських видань кириллового шрифту другої половини XVI-XVIII вв.» (М., 1997). Не всі бібліотеки, на жаль, мають це видання, як і каталог «Українские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.» того ж автора, випущений РДБ, що також допомагає ідентифікувати українські стародруки, тому доповідь В.Я.Фрис було вислухано з величезним зацікавленням. Зараз Віра Ярославівна працює над підготовкою другого, доповненого видання «Каталогу стародруків, виданих на Україні» (Я.П.Запаска та Я.Д.Ісаєвича). Учасники семінару схвально сприйняли це повідомлення, принципи роботи й пообіцяли всебічну підтримку в перевірці та доповненні каталогу українських стародруків. Серед тем дискусій, що виникли під час обговорення доповіді, були: створення відповідної програми для електронної версії каталогу, необхідність інформації про оправи окремих примірників в описах колекцій, що готуються у багатьох установах, та ін.

Наталія Швець, завідділом рукописних, стародрукованих і рідкісних книг ім. Ф.П.Максименка Наукової бібліотеки ЛДУ ім. І.Франка, детально прокоментувала міжнародний стандарт опису інкунабул та особливості їх попримірnikового опису. Готуючи зведений каталог інкунабул львівських книгозбірень, Н.П.Швець побувала в Німеччині, де, як відомо, багато років випускається

всесвітній каталог інкунабул (Gesamtkatalog). Прийнятий в усьому світі стандарт по опису інкунабул п. Наталія переклала українською мовою й запропонувала для ознайомлення і використання учасникам семінару. Кожен елемент опису має коментар, що пояснює особливості, нюанси чи двозначності, можливі при опрацюванні окремих примірників. Запитання та зауваження слухачів стосувалися уніфікації описів при створенні електронної бази даних.

Досвідом роботи зі стародруками в іноземних бібліотеках й архівах поділилася з присутніми д.і.н., проф. НУКМА Ю.Мицик.

Про мету, доцільність і практичне виконання описів до колекцій стародруків розповіла н.с. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ Ірина Римарович. Суть проблеми полягає в тому, що велика кількість стародрукованих видань у книгозбірнях знаходиться в конволютах - власницьких зшитках під однією оправою. В каталогах, безперечно, описуються всі твори, але коли постають питання з обліком, виникають непорозуміння: у книзі сумарного обліку рахується кількість назв творів та їх примірників, а на полицях зовсім інша кількість одиниць збереження. Саме тому, згідно з архівними правилами опису колекцій, у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ було прийнято рішення зробити описи колекцій, які зможуть дати інформацію по всіх параметрах тої чи іншої колекції. Розпочати вирішили з найдавніших стародруків - інкунабул. Адаптувавши форму опису колекцій Головного архівного управління для книжкових колекцій стародруків, І.Римарович запропонувала до уваги учасників семінару зразок опису колекції інкунабул. Слухачі з розумінням поставилися до такої форми обліку.

Завідділом стародруків та рідкісних видань НБУВ, доц., к.і.н. Галина Ковальчук розповіла про знайдений нею в архіві С.І.Маслова рукопис інструкції по опису видань, що вийшли на території України в XVI-XVIII ст. Рукопис датується 1937 р., за кілька днів до звільнення Сергія Івановича з посади завідділом стародруків БАН УРСР. Дослідникам відомі схеми опису українських стародруків, розроблені та опубліковані С.І.Масловим у 1925 і 1928 рр. Порівняння текстів переконує, що книгознавець не випадково звернувся знов до спроби інструкції, оскільки обсяги кирилических стародруків відділу, які належало закаталогізувати і ввести у науковий обіг, потребували скороченого опису,

ніж це передбачалося його ж інструкціями 20-х років. На жаль, цього варіанта інструкції так і не було опубліковано. Зважаючи на те, що роботи С.Маслова з опису стародруків на сьогодні є не в кожній бібліотеці, а його підходи до опису практично не застаріли, учасники семінару запропонували видати друком знайдену неопубліковану інструкцію.

Дві доповіді було присвячено питанням реставрації стародруків, насамперед видань І.Федорова. Завідділом реставрації ЛНБ ім. В.Стефаника Людмила Розумна розповіла про реставрацію заблудівського Євангелія 1569 р., філіграні паперу федорівських видань тощо.

Завідділом реставрації Центру консервації та реставрації НБУВ Лариса Сорокіна і художник-реставратор вищої категорії того ж Центру Любов Бабутіна зупинилися на процесі відновлення стародруків, запровадженні нових матеріалів та хімікатів при реставрації стародрукованих видань, наголосили на труднощах, з якими стикаються реставратори в цій роботі.

Предметом обговорення стали досягнення та перепони в справі реставрації стародрукованих видань.

Учасники семінару визнали доцільність і корисність такої форми обговорення практичних проблем й висловилися за проведення подібного заходу регулярно, 1-2 рази на рік.

Для учасників і гостей було організовано екскурсію по відділу стародруків та рідкісних видань, а також по виставці видань Івана Федоровича з фондів відділу, продемонстровано CD-ROM з електронної копії примірника Апостола 1574 р.

Для створення зібрань електронних копій цінних книжкових колекцій використовуються різноманітні види носіїв інформації. Можливість комфортного доступу до них через світові комп'ютерні мережі значно підвищують ефективність роботи з бібліотечними фондами, що дає змогу активізувати міжнародну наукову співпрацю та налагодити

Під час роботи конференції

систематичний обмін інформаційними ресурсами. Це необхідно як фахівцям бібліотек, так і дослідникам у різних галузях діяльності, студентам і всім, хто прагне долучитися до духовної спадщини людства. Найбільші книгозбірні світу працюють над розв'язанням цих важливих проблем. Уже набуто цікавий практичний досвід оцифровки документів та відпрацьовано різні технології створення електронних архівів і бібліотек.

Питання збереження, зручного використання та презентації через Internet національної культурної й історичної спадщини України вирішуються і в НБУВ. Фахівці Центру комп'ютерних технологій у співдружності з працівниками відділу стародруків та рідкісних видань спробували застосувати технологію створення електронної копії старовинної друкованої книги. Цьому сприяло покращення технічного оснащення Центру. Завдяки спонсорській підтримці Міжнародного фонду «Відродження» було придбано мультимедійне автоматизоване робоче місце для наповнення Web-сайту НБУВ графічними зображеннями. Це в часі збіглося з підготовкою до міжнародної наукової конференції «Львівському Апостолу - 425».

Було створено електронну копію одного з чотирьох примірників львівського Апостола 1574 р., що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. На сьогодні відомо понад 100 примірників цього раритету. Вони, як правило, дефектні. Тому практичний інтерес становить отримання електронної копії хоча б одного екземпляра цього видання. Можливість сільового доступу до нього або придбання CD-

ROM з оцифрованим раритетом збільшує потенційні можливості дослідників, котрі працюють зі стародруками.

Для оцифровки львівського Апостола 1574 р. було обрано примірник (шифр КР 575) зі збірки М.Михайловського з вкладним записом К.І.Вишневецької 1575 р. Видання відреставроване в 1993-1994 р. Примірник дефектний – бракує 7 аркушів - 2 початкових та 5 кінцевих, відсутні

гравюри з гербом Г.Хоткевича та друкарською маркою І.Федорова.

Оцифровку примірника книги здійснено скануванням. При цьому було використано мультимедійний АРМ з конфігурацією:

– комп'ютер Pentium II Celeron 300 MHz, RAM 32 MB, HDD 4,3 GB;

– планшетний TWAIN-сумісний сканер Mustek Scan Express 12000 SP з розміром області сканування 210x296 (формат А4); як операційну систему застосовано Windows 95. Робота з отриманими графічними зображеннями здійснювалася за допомогою редакторів Microsoft Photo Editor 3.0 та Adobe Photoshop 4.0. Для запису електронної копії на оптичний диск (CD-ROM) використовувався двошвидкісний пристрій SONY CD-R CDU928E з програмним забезпеченням для запису одноразового CD-ROM Easy-CD Pro 2.11.

Електронні зображення аркушів Апостола збережено у форматі JPEG. Графічний формат JPEG широко відомий тому, що показує зображення оригіналу в досить достовірному вигляді, зберігає всі кольори та ефективно зменшує графіку до розмірів, прийнятних для Web-сторінок Internet. При скануванні були встановлені роздільна здатність 100 dpi, насиченість кольору 24 біт. Такі параметри сканування і обраний формат збереження файлів виявилися оптимальними для оцифровки даної книги. Сторінки «репродукувались» доволі якісно. Учасники конференції, яким було продемонстровано електронну копію львівського Апостола, відзначили високу відповідність відображення друкованих

символів на екрані їх оригіналам.

На жаль, передача кольору виявилась недостатньо коректною: примірник Апостола при оцифровці не розшивався і це порушило технологію сканування та погіршило якість передачі кольорів.

Отримані графічні зображення аркушів Апостола мають такі розміри, що переглядання їх на екрані з роздільною здатністю 800x600 потребує лише вертикального скролінгу (наявні смуги прокрутки для перегляду зображення, яке не вміщується на екрані). До того ж лінійний розмір «електронного аркуша» на такому екрані візуально практично відповідає розміру оригіналу.

Кожний JPEG-файл із графічним зображенням аркуша Апостола має об'єм 100-120 KB, що дозволяє швидко завантажити та переглянути його браузером Internet або графічним редактором. У цілому об'єм електронної копії книги сягнув 60 MB (приблизно десята частина об'єму CD-ROM).

Електронну копію львівського Апостола оформлено в т.зв. Web-варіанті, тобто у вигляді пакета HTML-файлів (або HTML-сторінок). Таке оформлення з використанням гіперпосилань дає можливість створити зручний інтерфейс для користувача. Це дуже важливо для перегляду інформації великих об'ємів. Львівський Апостол складається з 273 арк. Тому електронна версія включає 546 HTML-сторінок, які підключають стільки ж JPEG-файлів з графічними зображеннями аркушів Апостола (лицевих та зворотніх). Кожний з HTML-файлів містить: номер аркуша; гіперпосилання на початок перегляду (де надано таблицю вибору діапазону сторінок — пакети по 10 арк., тобто по 20 файлів), на всі сторінки кожного діапазону, на наступний та попередній діапазони HTML-сторінок.

Передмову електронної копії Апостола ілюстровано фотографіями зовнішнього вигляду книги.

Електронну копію адаптовано для найпоширеніших браузерів Internet — Netscape Navigator та Internet Explorer. Для вільного доступу всіх бажаючих вона виставлена на Web-сайті НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/rarity/apostol/index.html>) та записана на CD-ROM, який і було продемонстровано учасникам конференції, а в подальшому зберігатиметься у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ.

Але праця над оформленням електронної копії львівського Апостола продовжується. Учасники конференції рекомендували зробити детальніший опис

оригіналу й створити гіперпосилання на сторінки з окремими графічними елементами, вкладними записами, на художньо оформлені аркуші тощо. До передмови буде підключено конвертований в електронну форму відеосюжет компанії ICTV про урочисте відкриття форуму.

Таким чином, одержано перший досвід оцифрування національного раритету в НБУВ. Висновки цієї роботи дадуть змогу надалі запобігти помилок та скоротити час на створення електронних копій інших цінних документів.

До проекту «Рекомендацій конференції» було внесено доповнення, які потім було узагальнено та враховано разом з іншими: створити координаційний центр по документації всіх стародруків України; в машиночитаній формі — загальний каталог стародруків усіх бібліотек України.

Наголосимо ще раз: обсяг нових досліджень, наукової літератури, присвяченої діяльності Федорова, першодрукам — дуже великий. Наведемо деякі з них: Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI — XVII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків *Хв. Титова* (К., 1924); Начало книгопечатания в Москве и на Украине *А.С.Зворнова* (М., 1947); Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині та у Львові *М.В.Возняка* (Львів, 1954); Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI — XVIII ст. (К., 1972) та Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні *Я.Д.Ісаєвича* (Львів, 1975); Русские старопечатные послесловия второй половины XVIII в. *А.С.Демин* // Тематика и стилистика предисловий и послесловий (М., 1981); Иван Федоров *Е.А.Немировского* (М., 1985); Преємники першопечатника *Я.Д.Ісаєвича* тощо.

Своїми назвами зазначені праці підкреслюють деякі напрями досліджень. Ці напрями, звичайно, розвиватимуться новими поколіннями дослідників, але ще скільки важливих тем залишається нерозробленими, особливо в тій частині, де це стосується значення стародруків у сучасному культурному житті суспільства. Тим і зумовлені пропозиції Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, внесені нею у «Рекомендації», зокрема:

- видати серію бібліографічних довідників, розробити концепцію підготовки «Енциклопедії стародруків» (координацію покласти на Асоціацію бібліотек України та НБУВ); організувати постійно діючий науковий семінар з питань

роботи зі стародруками; провести спільне засідання редколегій і редакцій гуманітарних профільних журналів з метою розробки під егідою АБУ, як координуючого центру, концепції висвітлення питань, пов'язаних з проблемами не тільки стародрукованої, рукописної, а й взагалі української книги;

- відкрити в гуманітарних журналах спеціальні рубрики, що дасть можливість привернути увагу широкого кола науковців, інтелігенції, громадськості, на решті тих, від кого залежить фінансове вирішення піднесення і розвитку книгодрукування в Україні; взяти безпосередню участь у створенні словника стародруків і визначити для цього конкретні завдання чи ділянки;

- провести з проблем стародруків круглий стіл під егідою Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів — членів МААН та АБУ;

- підготувати друге, доповнене видання національного реєстру стародруків, видати друкований і створити електронний його варіанти, залучити до цієї роботи фахівців різних спрямувань: джерелознавців, мовознавців, лінгвістів-програмістів, істориків книги, бібліотекознавців, бібліографознавців, книгознавців та ін.;

- виставити електронні копії стародруків на WWW-сервері НБУВ й інших великих бібліотек країни;

- оскільки в НБУВ зберігаються стародруки різними мовами народів, чия культура історично й органічно вросла в українську, то необхідно забезпечити організаційне їх зберігання, забезпечити блок страхових копій (існує загроза зникнення і об'єктивна, і суб'єктивна);

- зважаючи на проблему забезпечення масового доступу до стародруків, — розв'язати проблему бібліографування, копіювання, перекладу на сучасну мову, перевидання, відбиття в Internet;

- з огляду на те, що рукописи та стародруки виготовлені багато років тому, а тим часом перебігає об'єктивний негативний процес, що загрожує їм фізичною руйнацією, до того ж, незважаючи на численні захисні дії, тією чи іншою мірою, існує загроза викрадення безцінних друків, розробити комплексну програму збереження рукописів і стародруків; провідним бібліотекам у кооперації підготувати копії найпріоритетніших стародруків і виставити їх не тільки на CD-ROM, а й на DVD-дисках;

- створити спеціальне громадське об'єднання і покласти на АБУ організуючі функції з метою розробки загальнодержавної програми зі збереження ста-

родруків з виходом на розробку міжнародної програми і поданням конкретних пропозицій до ЮНЕСКО*.

Масштабні, далекоглядні пропозиції провідного інформаційно-бібліотечного центру держави, яким є Національна бібліотека України, свідчать про значні потенційні наукові та творчі сили і можливості НБУВ свідомо і з повною відповідальністю взяти на себе глобальні, загальнодержавної ваги завдання.

Один з найвизначніших мислителів ХІХ - початку ХХ ст. І.Франко писав: «В історії людства бачимо два великі факти, що дивують нас своєю незвичною штучністю і одночасно так надзвичайно важливі для поступу, як, мабуть, жодні інші. Цими фактами є: винайдення письма і винайдення друку. Обидва ці факти стоять, як велетенські верстові стовпи, на межах великих історичних епох».

Ми зараз теж знову перебуваємо на межі двох великих історичних епох.

*Наталія Солонська,
к.і.н., зав. науково-видавничим
відділом;*

*Галина Ковальчук,
к.і.н., заввідділом стародруків та
рідкісних видань;*

*Ольга Баркова,
н.с. Відділу електронного
каталогу НБУВ*

Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України - 50

У Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського в травні поточного року було влаштовано виставку наукових праць, виданих Інститутом-ювіляром, і приурочену до дати створення установи. Презентація проходила в урочистій, дружній обстановці.

До присутніх звернувся генеральний директор НБУВ, акад. НАН України Олексій Онищенко. Директор Інституту держави і права ім.В.М.Корецького, акад. НАН України Юрій Шемшученко висвітлив основні етапи творчого шляху установи, яка скромно розпочинала своє функціонування з невеличкого сектору. Ю.С.Шемшученко підкреслено розмежував діяльність Інституту на два принципово різні періоди: до 1991 р. і після. Одержання Україною незалежності мало кардинальне значення для концепції та напряму розгортання наукових досліджень колективу.

На 20-30-ті роки, т. зв. добу українського відродження, припадає «золотий вік» розвитку українського права, поглинутий «чорним віком сталінських репресій». Особливими успіхами, звичайно, не відрізнялися і повоєнні роки.

Тільки з 1991 р. відновлюються і

постають нові наукові школи українського права та державотворення. Одна з них, якої раніше не могло і бути в Україні, - Конституційного права, швидко дала могутні теоретичні та практичні плоди. З кола охоплюваних проблем уже написано десятки монографій.

Співробітники Інституту взяли найактивнішу участь у розробці проекту Конституції України. Напрацювання і узагальнення досвіду цієї роботи відбито в серії брошур. Готується до друку двотомний підручник з конституційного права України.

Динамічно функціонують школи: міжнародного права, започаткованої видатним вітчизняним ученим В.Корецьким; міжнародного морського права під керівництвом В.Денисова; унікальна школа космічного права, яку очолює Ю.Шемшученко, та ін.

Творчий доробок Інституту лише за 10 останніх років, його інтелектуальний потенціал вражає: 400 монографій, понад вісім тисяч статей, сто підручників, більше трьох тисяч аналітично-прогностичних записок тощо.

Звичайно, велика виставка, організована у НБУВ, не могла показати весь цей масив, але навіть те, що було представлено, викликало приємне здивування не тільки кількістю, а й високоякісним поліграфічним оформленням.

Про творчу співпрацю з Інститутом розповів В.Ковальський, президент видавництва «Юрінком Інтер», де друкується більшість робіт установи (у середньому щорічно - 45 (!) назв). Вийшов з друку перший том шеститомної «Юридичної енциклопедії України», яку справедливо можна вважати громадським подвигом українських учених-юристів, котрих, на жаль, не оминають проблеми сучасних негараздів.

До 1991 р. в Україні, по суті, не

На відкритті виставки: Ярославна Шевченко, В.Нагребельний, О.Онищенко, Ю.Шемшученко, А.Бровкін, В.Погорілко

* Матеріали конференції будуть надруковані в спеціальному збірнику праць НБУВ.

© Солонська Наталія Гаврилівна, Київ, 1999
© Ковальчук Галина Іванівна, Київ, 1999
© Баркова Ольга Валентинівна, Київ, 1999